

С. І. ПЕНЯК

**Скарб епохи бронзи
із Чинадієво (Закарпаття)**

У липні 1980 р. під час розвідкових робіт поблизу с. Чинадієва Мукачівського р-ну Закарпатської обл. знайдено великий бронзовий скарб, який налічував 61 орнаментований бронзовий браслет загальною вагою 3 кг 36 г.

У вузькій долині р. Латориці, з лівого боку шосейної дороги Мукачево—Свалява, між с. Чинадієво і санаторієм «Карпати», серед заболоченої місцевості піднімається ледь помітний пагорб розміром близько 280×180 м. З північно-східного і південно-західного боків протікають два невеличкі потічки, що беруть початок біля підніжжя гір і тут же вливаються в р. Латорицю (рис. 1). У даній місцевості тільки цей пагорб в давнину був придатний для життя, але й він, як свідчать пласти річкової гальки і піску, не раз заливався водами р. Латориці.

Завдяки меліоративним роботам, які проводились тут в 1979—1980 рр. (риття глибоких каналів, дренажних траншей), виявили на пагорбі поселення доби пізньої бронзи і раннього заліза. У кількох місцях порушили культурний шар і на поверхню потрапили фрагменти кераміки, печина та кілька бронзових браслетів. Це і сприяло проведенню на пагорбі розвідкових розкопок.

Майже в центрі пагорба, на поверхні засипаної траншеї виявлено 14 бронзових браслетів. Обстеження показало, що це лише частина бронзового скарбу, викинутого землерійною машиною. Розчистка засипаної траншеї довжиною 12 м увінчалась знахідкою ще 17 бронзових браслетів. Решта браслетів трапилась в напівзруйнованому горщику, який виявили на глибині 0,9 м в стінці траншеї. Власник скарбу, як видно, дуже сумлінно подбав про збереження браслетів. Він ретельно упакував його в солому, перев'язавши кожні 10 екз. мотузкою з очерету. Решту 30 браслетів ми і виявили в такому вигляді.

Чи всі первісно заховані браслети вдалось відшукати, на це питання позитивно відповісти важко. Однак слід зауважити, що Чинадівський бронзовий скарб напротивагу іншим, виявленим на Закарпатті, має чи не найбільше достовірних даних про характер його збереження і умови знаходження.

Бронзовий скарб зберігався в посудині біконічної форми з найбільшим розширенням в середній частині. Симетрично, з двох протилежних боків, із середини посудини, мабуть, з метою орнаментативної витиснуто назовні чотири виступи. Шийка добре профільована, вінця відігнуті. Посудина виготовлена з тіста з домішками дрібнозернистого піску. Поверхня заглажена, чорного кольору. Розміри горщика: висота 23 см, найбільша ширина 26,5, діаметр шийки 20,5, денця — 13,5 см (рис. 5, 10).

Всі браслети скарбу належать до одного типу — до браслетів закритої округлої форми з обрубаними кінцями. Інші форми, представлені у скарбі, виникли в результаті попадання окремих екземплярів в ківш землерійної машини, що стало причиною втрати ними первісних форм. Так виникли розтягнуті (рис. 4, 51, 52, 54, 59 та ін.)

розімкнуті (рис. 3, 21—26; 4, 43, 44, 46 та ін.), скручені (рис. 4, 47, 55, 57, 58 та ін.) форми браслетів.

Між собою браслети різняться лише за орнаментациєю, розмірами, товщиною дроту і вагою. Всі вони виготовлені з округлого в перетині дроту. Опираючись на характер орнаментациї, серед браслетів скарбу можна виділити 6 варіантів.

До першого варіанта відносяться браслети, виготовлені із круглого в перетині дроту товщиною 0,5—0,9 см. Діаметр їх коливається

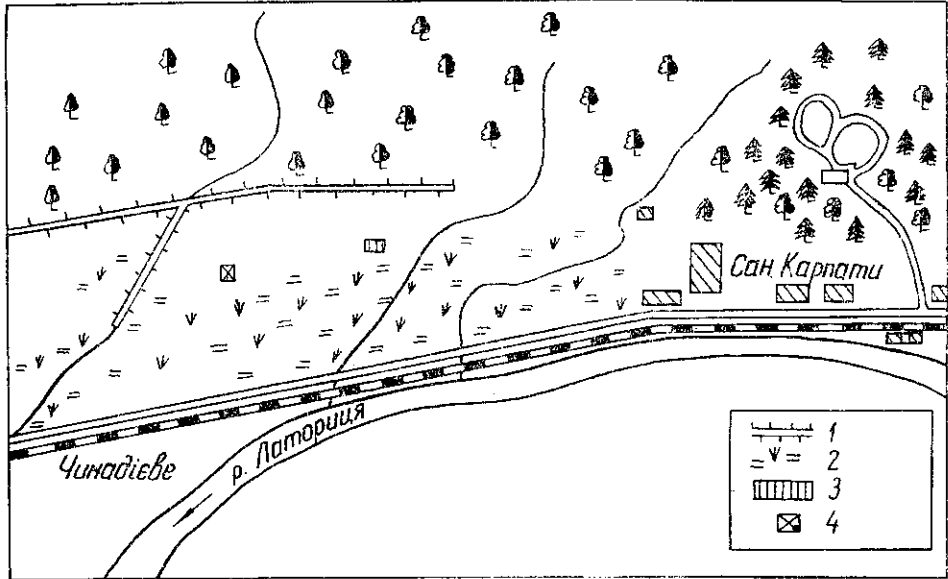

Рис. 1. с.мт. Чинадієве. Ситуаційний план розташування поселення.

1 — канал, 2 — болотиста місцевість, 3 — розкоп, 4 — місце знахідки скарбу.

від 7,8 до 8,1 см, вага 33—72 г. Дві третини поверхні орнаментовано поперечними нарізами (рис. 2, 8). Таких браслетів у скарбі 33 екз. (рис. 3, 29—40; 4, 41—49, 51—61).

До другого варіанта зараховуються браслети, виготовлені із округлого в перетині дроту товщиною 0,5—0,9 см. Діаметр їх коливається від 7,3 до 8 см, вага 45—85 г. Дві третини поверхні браслетів орнаментовано поперечними нарізками із семи (рис. 5, 2), шести (рис. 5, 3), п'яти (рис. 5, 4) стрічок. Таких браслетів є 13 екз. (рис. 2, 3—12, 22—23; 4, 50).

До третього варіанта відносяться браслети, виготовлені із округлого в перетині дроту товщиною 0,7—0,8 см. Діаметр їх коливається від 8 до 8,6 см, вага 38—48 г. Дві третини поверхні браслетів орнаментовано нарізками з поперечних косих ліній, розміщених в трикутниках (рис. 5, 5, 9). Є браслети з чотирма (рис. 2, 17), п'ятьма (рис. 2, 13, 16, 18—20) і шістьма трикутниками. Таких браслетів у скарбі 7 екз. (рис. 2, 13—14, 16—20).

Четвертий варіант представлений браслетами, аналогічними попередньому варіанту, а відрізняються лише орнаментациєю. Замість трикутників використано поперечні і похилі стрічки, заповнені ялинковим орнаментом (рис. 5, 6). У складі скарбу два таких браслети (рис. 2, 15; 3, 25).

До п'ятого варіанта можна віднести два браслети (рис. 3, 26, 28), орнаментованих нарізками, що заповнюють дев'ять стрічок похилих і дві поперечні (рис. 5, 7). Діаметр 8—8,2, вага 67—76 г.

До шостого варіанта належать рідкісні за орнаментациєю два браслети. Вони виготовлені із округлого в розрізі дроту товщиною

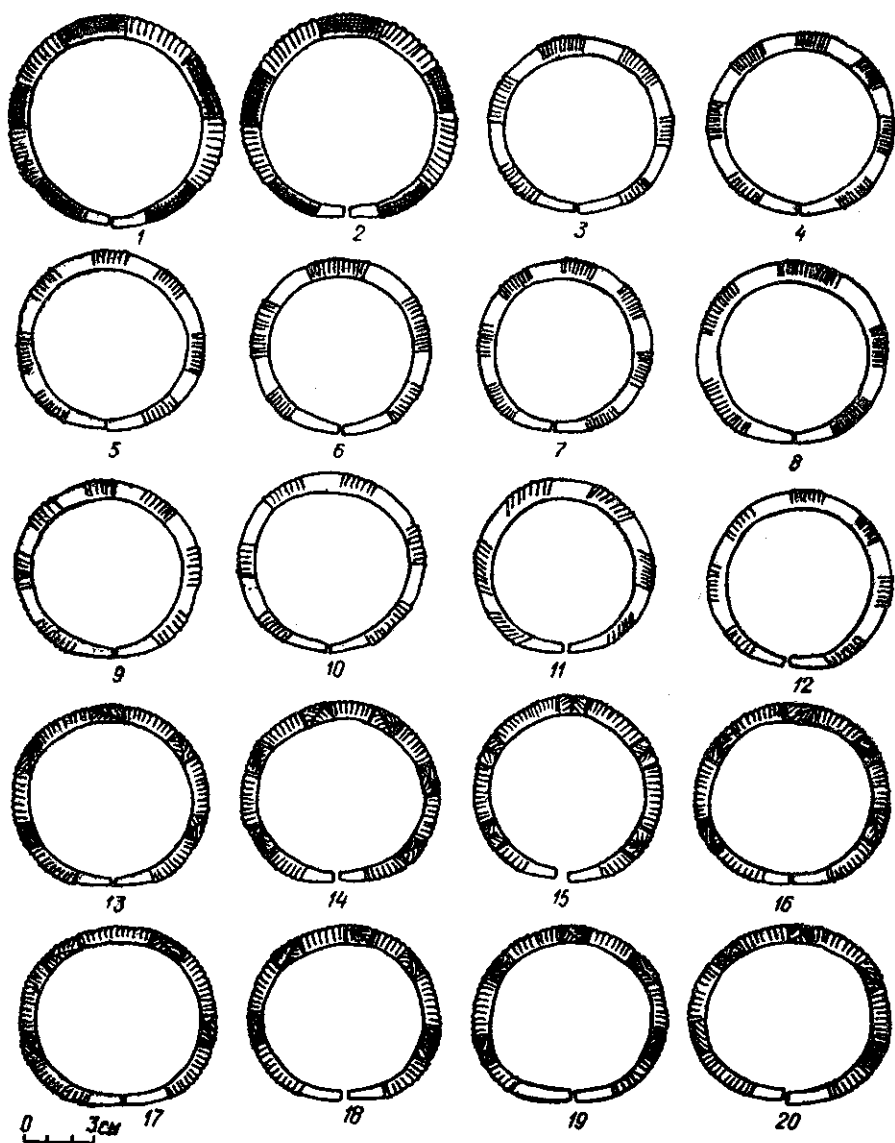

Рис. 2. смт. Чинаďеве. 1—20 — бронзові браслети скарбу.

0,9 см. Діаметр їх 8,9 см, вага першого браслета 84 г (рис. 2, 1), другого 90 г (рис. 2, 2). Орнаментація складається з дев'яти стрічок, які заповнені поперечними нарізами і нарізами в клітку (рис. 5. 1).

Чинаďевський скарб бронзових браслетів за своїм характером не виходить за рамки раніше відомих знахідок у Верхньому Потиссі. Вони були у скарбах, що вмщували знаряддя праці, зброю, побутові речі і прикраси, але нерідко становили й самостійні скарби браслетів.

За підрахунками К. В. Берняковича, на 1956 р. на Закарпатті відомо 612 різних за формою і орнаментацією браслетів. Вони походили з 67 скарбів і поодиноких знахідок¹. Звичайно, ці дані на сьогодні застаріли.

У 1956—1958 рр. Ф. М. Потушняк опублікував п'ять скарбів, в яких були браслети². В скарбі з с. Білок Іршавського р-ну трапилося 13 браслетів³, у скарбах з с. Сільце — 6, Великої Паладі — 14, Малої Бігані — 2, Лохова — 3 браслети⁴. Автор статті в 1964 р. серед речей Олешниківського скарбу опублікував і браслет⁵. В 1966 р. В. І. Бід-

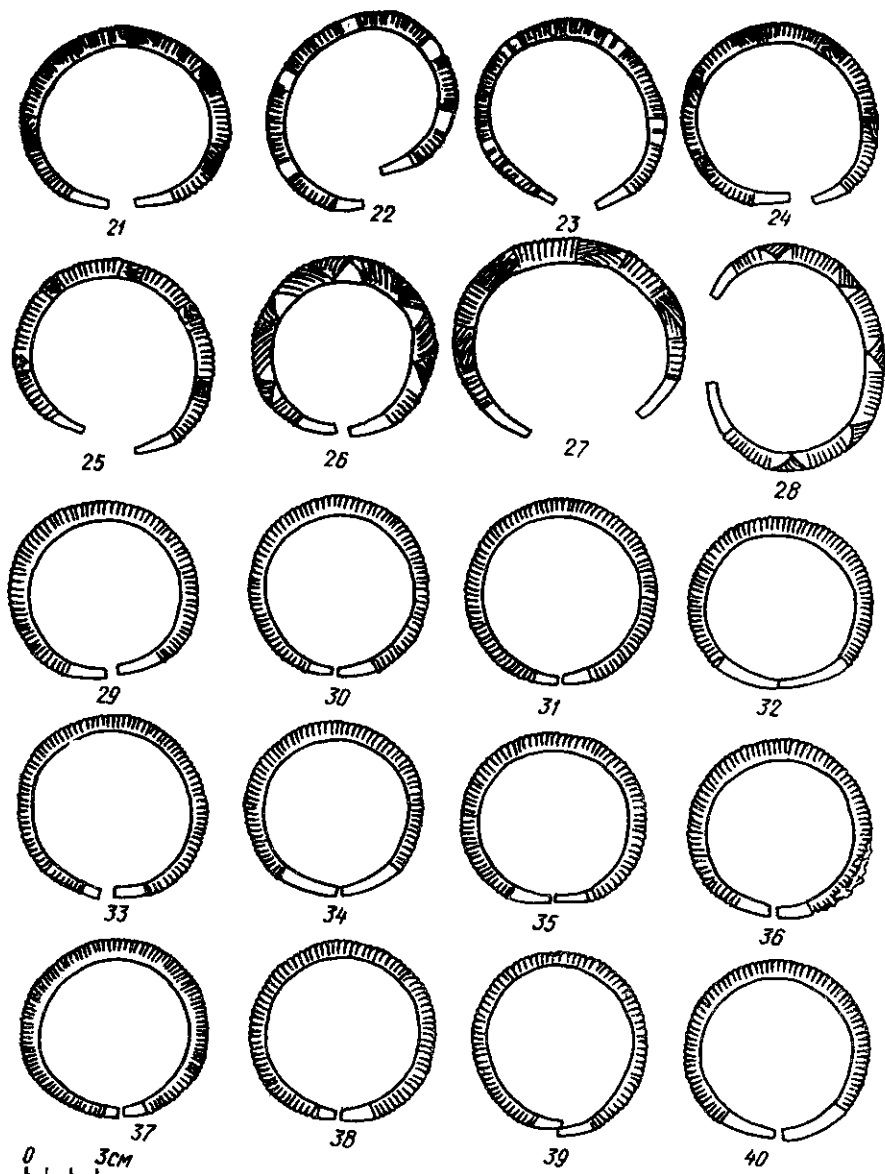

Рис. 3. смт. Чинадієве. 21—40 — бронзові браслети скарбу.

зілля зі скарбу з с. Клячанове опублікував 20 браслетів⁶, в тому ж році автор зі скарбу з с. Колодне — 16 браслетів⁷. І нарешті, Е. А. Балагурі опублікував п'ять скарбів (Шелестове, Медведівці — 2 скарби, Чомонін, Макарево), в яких знаходилося 35 браслетів⁸.

Окрім того, у фонди Закарпатського краєзнавчого музею за минулі роки поступило два скарби, у складі яких були браслети. Це скарби з с. Велика Бігань — дев'ять браслетів⁹ і з Ужгорода — три¹⁰. У фондах Ужгородської групи Інституту археології АН УРСР зберігається скарб з Мукачева (Чернеча Гора), виявлений у 1975 р., у складі якого знаходилося 23 браслети¹¹.

Таким чином, за нашими підрахунками, на Закарпатті нині відомо 758 облікованих браслетів із 83 скарбів і поодиноких знахідок. Але є всі підстави вважати, що ці дані неповні. Є відомості про наявність в народних музеях, приватних колекціях в області ще понад 30 бронзових браслетів.

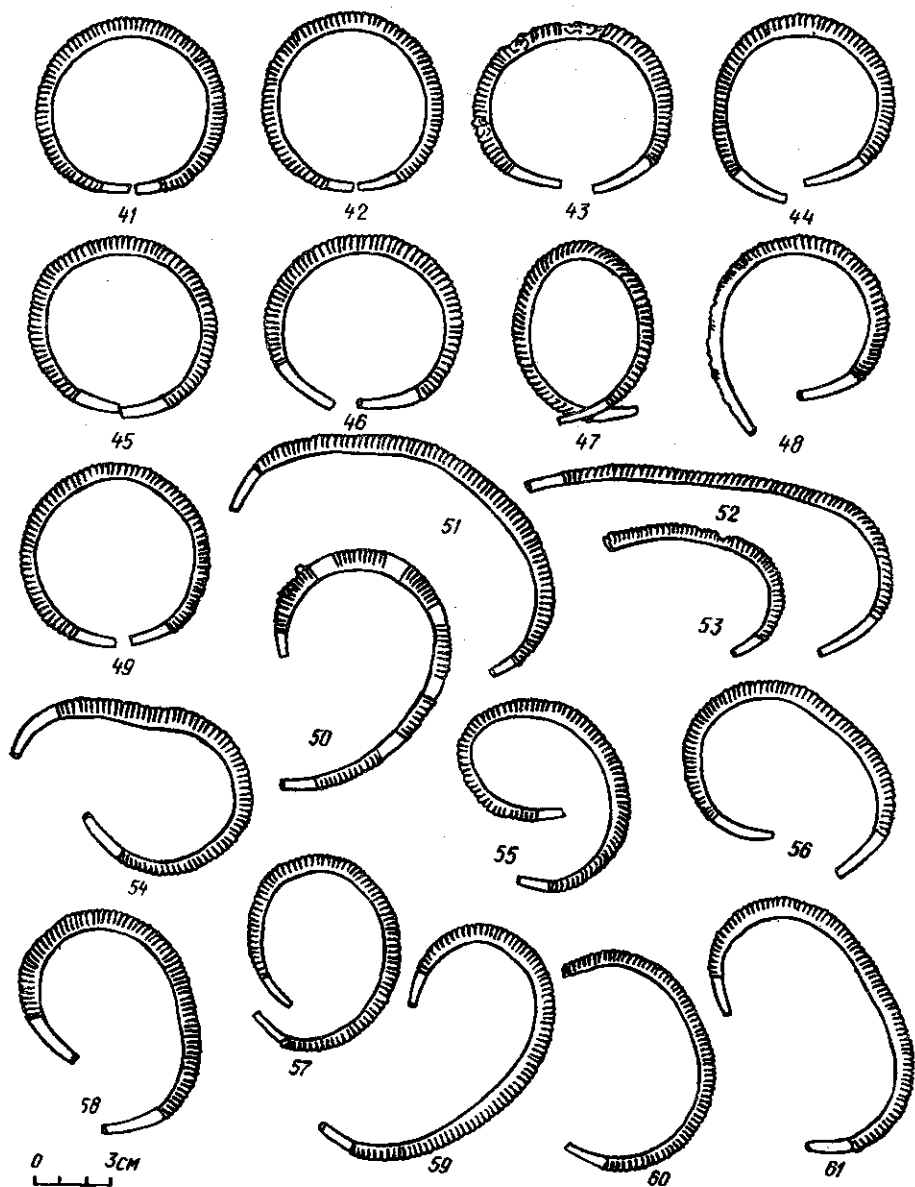

Рис. 4. смт. Чинадієве. 41—61 — бронзові браслети скарбу.

Серед раніше відомих є і точні аналогії браслетам Чинадієвського скарбу. Вони є у скарбах з сіл Великі Лучки Мукачівського, Діброва Тячівського, Сускового Свалявського, Обава Мукачівського, Чертеж Ужгородського р-нів, де були виявлені з іншими бронзовими речами¹². Такі ж браслети відомі також з окремих скарбів, подібно Чинадієвському. Наприклад, у скарбах з с. Клячанове Мукачівського, Колодного Іршавського, Добросілля, Мала Бігань Берегівського і Діброва Тячівського р-нів¹³.

В епоху пізньої бронзи і раннього заліза (гальштат) подібні браслети були широко поширені на території Північно-Східної Угорщини¹⁴, Трансильванії¹⁵, Словаччини¹⁶.

Орнаментовані браслети на згаданих територіях побутують досить довгий час. На думку угорського дослідника Т. Кеменцеї браслети цього типу появились в курганній культурі доби бронзи (ВД), але вживаються і протягом гальштатського часу (НА)¹⁷.

На території Північно-Східної Угорщини відомі скарби, які у своєму складі мають браслети, аналогічні чинадієвському. Такими є скарби з Надьбака, Патрога, Пустодобош, Рогод, Тисасентмартон тощо, які тут датуються епохою пізньої бронзи (ВД за Рейнеке) ¹⁸.

Подібні браслети є в скарбах на території Трансильванії. У Ваду Ізеї (повіт Марамуреш) у скарбі знаходилося 12 орнаментованих браслетів, датованих XIII ст. до н. е. ¹⁹ До складу скарбу із Уріу (повіт Бистріша-Насауд) входило 9 браслетів, датованих цим же часом ²⁰. У скарбі з Алтіні (повіт Сібіу) разом з 6 браслетами знаходи-

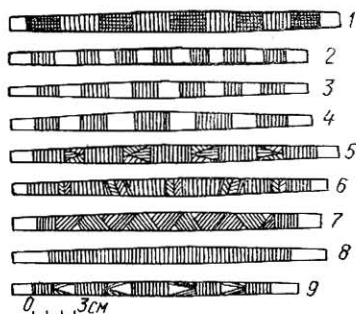
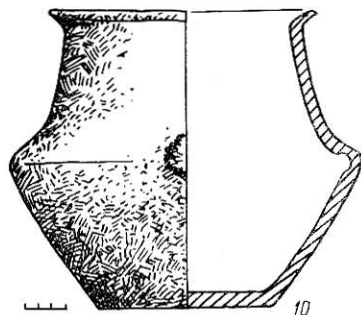

Рис. 5. смт. Чинадієве. 1—9 — зразки орнаментів браслетів, 10 — посудина, в якій виявлено браслети.

лись 2 серпи і 1 сокира пізнього типу. На основі їх Петреску-Дімбовіца відніс скарб до гальштату «А» (XII ст. до н. е.) ²¹.

Точні аналогії Чинадієвським браслетам знаходимо в опублікованих Т. Бадером скарбах, поширених на території культури Соціу де Сує в Північно-Східній Трансильванії ²³. Тут вони відомі у скарбах Камін сі Лелеї ²⁴, Каплені ²⁵, Батарей ²⁶, Галошпетреу ²⁷ та ін. Вони Т. Бадером датуються епохою пізньої бронзи.

Аналогічні орнаментовані браслети наявні у скарбах на території Словаччини. Тут вони відомі з Вінічек, Брежно, Жбінець, датуються епохою пізньої бронзи ²⁸.

Отже, наведені нами численні аналогії з території, що безпосередньо межує з Закарпаттям і безсумнівно входить в єдиний культурний ареал Карпатського басейну, дають можливість датувати скарб браслетів з Чинадієва добою пізньої бронзи (XIII ст. до н. е.).

Як згадувалось вище, скарб браслетів виявили на поселенні доби пізньої бронзи, яке знаходиться далеко на північ Закарпаття. Невеликими розвідковими розкопками тут виявлено наявність житлових об'єктів та чисельного керамічного матеріалу. Серед цього матеріалу не знаходимо подібних форм тій посудині, в якій був заритий бронзовий скарб. Ця посудина за своїм характером, на нашу думку, більше подібна до гальштатських форм посудин, ніж до посудин доби пізньої бронзи.

Поява поселень пізньої бронзи в гірській місцевості, де було вдосталь незайманих пасовиськ, очевидно, пов'язана з інтенсивним розвитком скотарства, з одного боку, і виникненням поселень на шляху в напрямі на Карпатські перевали — з другого.

Закарпатські племена доби бронзи найімовірніше відігравали роль посередників обміну (головне — готових бронзових виробів) між пле-

менами сусіднього Подністров'я і Тисо-Дунайського басейну. Найкращим шляхом, що вів на перевал, як свідчать знахідки великих бронзових скарбів, був шлях по долині р. Латориці. В цій долині, від м. Мукачева до витоків р. Латориці в межах Закарпаття знайдено 7 бронзових скарбів (Чинадієво — 2 скарби, Сусково, Свалява, Підполоззя, Нижні Ворота, Тишів). В їх складі — десятки бронзових речей, що не були у вжитку і, очевидно, призначалися для обміну.

Відносно характеру Чинадієвського скарбу, то є всі підстави вважати його скарбом, що призначався для обміну і мав товарний характер. Неймовірно, щоб одна людина чи сім'я зберігала для своїх потреб десятки однакових за формою і орнаментациєю браслетів, як це мало місце в розглядуваному скарбі.

Варта уваги думка тих дослідників, які вважали, що браслети в добу бронзи і раннього заліза виконували дві функції: прикрас і так званих вічних грошей²⁹. Друга функція, треба думати, в епоху пізньої бронзи і раннього заліза стала чи не основною. Вона концентрувала в собі усупільнений продукт праці і виступала як початкова форма абстрактного суспільного багатства. В цьому випадку бронзові браслети виступали як еквівалент міри та ціни і тому вимагали стандартизації форм, розмірів і ваги. Обміри, проведені нами на браслетах Чинадієвського скарбу, показали, що дві третини всієї кількості браслетів (з різницею в 1—2 г) мали вагу, близьку до 39, 49, 59, 69, 79, 89 г.

Немає потреби наголошувати, що скарби, зокрема й Чинадієвський, свідчать про значне майнове розшарування, поділ праці і розвинутий обмін між племенами. Виготовлення бронзових знарядь праці, зброї і прикрас набуло високої майстерності, стандартизації, художнього оздоблення. Разом з бронзолivarною справою розвивалось різьблення по каменю (формочки для лиття, вірніше, їх еталони), граверна справа (нанесення орнаменту на поверхню бронзових речей), виготовлення спеціалізованих знарядь праці (напилки, пробійники, пуансони), гірнична справа.

Матеріалізація суспільного продукту в окремих предметах стала поштовхом для їх нагромадження. Очевидно, бронзові речі в добу пізньої бронзи і раннього заліза набули великої ціни і володіння ними давало власникові значні переваги над одноплемінниками. Тому власник при небезпеці позбутися речей подбав про їх збереження.

Виникає питання, які причини спонукали власників бронзових речей ховати їх в землю. Т. Кеменцеї висловив думку, що «винуватцями» масового зариття скарбів в добу пізньої бронзи і раннього заліза в Верхньому Потиссі були так звані гавські племена, які кількома хвилями з'являлись на території носіїв культури Фелшевцев-Станове (в Трансильванії — культури Суцїу де сус)³⁰. Слушність цієї думки підтверджується матеріалами, отриманими на Закарпатті за останнє п'ятиріччя. На ряді поселень пізньої бронзи в с. Бобовому, Дяковому, Дрисіна, Баранинці, Олешник, а також на поселенні в Чинадієві є знахідки найбільш характерних посудин цієї культури, так званих гавських амфор.

Отже, можна говорити, що думка Т. Кеменцеї про «винуватців» зариття бронзових скарбів наче знайшла своє підтвердження, хоча і вона вимагає дальшої перевірки. Частина дослідників з носіями гавської культури пов'язує розвиток населення Закарпаття в добу раннього заліза.

¹ *Berniakowicz K.* Skarb brazowy z Użhorodu (obw. Zakarpacki USSR). — ААС, 1962, т. 4, fasc. 1/2, s. 203—219.

² *Потушняк Ф. М.* Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті. — Ужгород, 1958.

³ *Потушняк Ф. М.* Бронзовий скарб з с. Білки. — Археологія, 1954, вип. 9, с. 142—144.

⁴ *Потушняк Ф. М.* Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті, с. 32, 77, 79, 93.

⁵ Пеняк С. И., Шабалин А. Д. Олешниковские клады бронзовых изделий. — СА, 1964, № 2, с. 193—201.

⁶ Бідзіля В. І. Скарб бронзових браслетів із Закарпаття. — Археологія, 1966, т. 20, с. 211—213.

⁷ Пеняк С. І. Знахідка прикрас епохи пізньої бронзи. — Там же, с. 214—215.

⁸ Балагури Е. А. Шелестівське городище — пам'ятка населення ранньозалізної доби: Дослідження стародав. історії Закарпаття. — Ужгород, 1972, с. 9—75; Балагури Е. Н. Клад бронзових изделий из поселения эпохи поздней бронзы с Медведовцы Мукачевского р-на Закарпатской обл. УССР. — АА АШН, 1970, № 20, с. 149—152; Балагури Е. А. Нові пам'ятки населення Закарпаття кінця II—початку I тисячоліття н. е. — В кн.: Культура і побут населення Українських Карпат. Ужгород, 1963, с. 159—166.

⁹ Фонди Закарпатського краєзнавчого музею, А-448 (1—9).

¹⁰ Там же, А-446 (1—3).

¹¹ Фонди Ужгородської групи ІА АН УРСР.

¹² Berňakovič K. Hromadné nálezy z doby bronzovej z územia na pravom brehu Hornej Tisy (Zakarpatska oblasť USSR). — Študijné zvesti Au- SAV, Nitra, 1961, s. 103, tab. XII, 3, 6, 9—12.

¹³ Ibid., с. 35, 36, 42.

¹⁴ Kemenczei T. Bronzkori halmazleletek. — In: A nyiregyházi Jósza András múzeum évkönyve. — Budapest, 1965, old. 19—44.

¹⁵ Bader T. Epoca bronzului in nord-vestul Transilvaniei: Cultura pretracica si tracica. — Bucuresti, 1978; Petrescu-Dimbovita M. Depozitele de bronzuri din Romania. — Bucuresti, 1977.

¹⁶ Novotna M. Die bronzehortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit. Bratislava, 1970. — 136 S.

¹⁷ Kemenczei T. Op. cit., old. 31.

¹⁸ Ibid., old. 35—37.

¹⁹ Petrescu-Dimbovita M. Op. cit., p. 72, pl. 70, 3—12.

²⁰ Ibid., p. 205, pl. 69, 12—15, 18—20.

²¹ Ibid., p. 81.

²² Ibid., p. 84.

²³ Bader T. Op. cit.

²⁴ Ibid., pl. 82, 11, 12.

²⁵ Ibid., pl. 74, 2, 3.

²⁶ Ibid., pl. 74, 19—20, 22—23.

²⁷ Ibid., pl. 74, 14.

²⁸ Novotna M. Op. cit., taf. 51, 26.

²⁹ Berňakovič K. Op. cit., S. 34—35.

³⁰ Kemenczei T. Op. cit., old. 42.

С. И. ПЕНЯК

Клад эпохи бронзы из Чинадиево (Закарпатье)

Резюме

В июле 1980 г. возле с. Чинадиево Мукачевского р-на Закарпатской обл. автором был найден бронзовый клад, состоящий из 61 орнаментированного браслета.

Все они принадлежат к одному типу — браслетам закрытой округлой формы с обрубленными концами, отличаются только по орнаментации.

Возможно, клад принадлежал торговцу и предназначался для обмена. Об этом свидетельствует место находки — древний путь по долине р. Латорицы, ведущей из Тиссо-Дунайского бассейна в Верхнее Поднестровье.

Клад датируется эпохой поздней бронзы (XIII в. до н. э.).

С. Я. ОЛЬГОВСЬКИЙ, С. В. ПОЛІН

Скіфське поховання VI ст. до н. е. на Херсонщині

Кількість відомих архаїчних скіфських поховань в степовій частині України відносно невелика. Тому виявлення нових поховань цього періоду має велике значення для правильного розв'язання питань історії Скіфії раннього часу.

В 1974 р. Краснознаменською експедицією ІА АН УРСР в кургані бронзової доби (№ 17) поблизу с. Новоолексіівка Скадовського р-ну